

„A mindenség fénye az emberben”

A nyolcvanéves László András köszöntése

„A Föld az ember kozmikus létezésének szent bázisa – de csak akkor, ha arra használja, hogy föltekintsen róla; mert ha tekintetével feléje fordul, akkor a szent bázisból ördögi lesz.”

László András¹

Ha a világ nagy kulturális egységeit vizsgáljuk – Egyiptom, India, Kína, AsszírIA, Szkítia, a prekolumbiánus Amerika és így tovább –, azt láthatjuk, hogy évezredek történelmük folyamán inkább csak felszíni változások jellemezték őket, olyanok, amelyek történelemkönyvekbe kíváncsoznak. A történelem felemelkedések, pusztulások és újjászületések sorozata: birodalmak és királyságok pusztultak és születtek; dinasztiák emelkedtek fel és hanyatlottak le; istenek merültek feledésbe, és új istenek kerültek a helyükre. Ezek a hatalmas átalakulások azonban nem érintették e kultúrák mélyebb rétegeit: szinte csak a nevek cserélődtek, de a régi, premodern ember alapvető hozzáállása önmagához és a világhoz gyakorlatilag ugyanaz maradt. A kulturális szupersztrátum folyamatos változása nem érintette a kulturális szubsztrátum nagyfokú stabilitását, permanens önazonosságát. A történelem – a történelem „anyagának” – fundamentuma ugyanis nem történelem és nem történelem volt, hanem egy alapvető attitűd. E két szint úgy viszonyul egymáshoz, mint a kanti rendszerben a fenomenon és a numenon. Ráadásul ennek a kulturális szubsztrátumnak az alapelvei nemcsak a történelmi idő vonatkozásában mutattak nagyfokú állandóságot, hanem térbelileg is: még ha az egyes kultúráknak nem is volt egymással földrajzi kapcsolata, mindegyiknek hasonló mozgatórugói voltak. Mindegyik középpontjában az ember mint homo religiosus állt, akinek számára földi léte csupán egy kicsiny része volt valami sokkal nagyobb egésznek, amelynek fényében saját, időben és térben lehatárolt földi világát szemlélte.

Egyetlen kulturális egység volt, amely, úgy tűnik, születésétől fogva másra rendeltetett. Másra, vagyis nem arra, hogy folyamatosan őrizze önazonosságát, hanem hogy folyamatosan átalakítsa és kibontakoztassa azt. Amazok, amelyekről az imént volt szó, már születésükkor is kifejlett fák voltak, emez viszont még csak mag. Ez a kulturális

egység saját kibontakozási fázisain keresztül folyamatosan önmaga keresésének állapotában volt, keresve önmaga mind tökéletesebb kiteljesedését, amelyben végre összhangba kerülhet a benne rejlő alapelvekkel. Ez a kulturális egység a Mediterráneumban született. A Földközi-tenger partvidéke olyan kultúráknak adott otthont, mint a görög, a zsidó és a római, majd pedig ezekből jött létre az európai kultúra. Globális kulturális viszonylatban Európa valóságos kulturális kakukktójas. Elegendő itt csak arra gondolni, hogy amíg Európának volt ókora, középkora és újkora – ezeken belül pedig számos kibontakozási alfázisa –, addig ilyen jellegű korszakokról egyáltalán nem beszélhetünk az Európán kívüli kultúrák esetében. Indiának nem volt középkora, vagy ha volt is, akkor az szinte a XX. századig tartott. Még az Európa pereméhez tartozó Oroszországban is ismeretlen volt a reneszánsz és a hozzá kapcsolódó humanizmus, és noha a felvilágosodás valamilyen szinten ott is megjelent már, Oroszország mégis szinte közvetlenül ugrott a cári „középkorból” saját nyomorúságos, bolsevista atomkorába.

Az az állandóság, amely évezredekken keresztül jellemezte a Mediterráneumon kívüli kultúrákat, az utóbbi egy-két évszázadban elkezdte átadni a helyét a változásnak, és ezek a kultúrák kezdték elveszíteni addigi önazonosságukat. E változások előbb-utóbb talán önmaguktól is végbementek volna, de volt egy katalizátoruk, amely rendkívüli mértékben felgyorsította őket: Európa. Ahhoz azonban, hogy Európa ezt a katalizátorszerepet betölthesse, előbb túl kellett lépnie saját belső fejlődésének legjelentősebb történelmi akadályán, a kereszténységen. Európa saját gazdasági és tudományos fejlődése révén a XV–XVI. századra került birtokába annak a külső esz-közarzenálnak, amellyel immár sikerrel vállalkozhatott arra, hogy saját képére formálja e kultúráknak mind a testét, mind a lelkét. Így ami Európában egy hosszan tartó autochton fejlődés eredménye volt, az az Európán kívüli kultúrák számára egy idegen erő ellenállhatatlan hatásából fakadt: amint kapcsolatba kerültek Európával, immár nemcsak isteneiket cserélték más istenekre, hanem évezredek óta stabil kulturális szubsztrátumuk is megrendült. Európa katonai, politikai, gazdasági, technikai, kulturális,

¹ Publikálatlan aforizma.

vallási imperializmusának sem belül (életszemléletükben), sem kívül (életgyakorlatukban) nem tudtak ellenállni. Európa rájuk kényszerítette a fejlődést, mint ahogy már Periklész is a maga flottájával kényszerítette rá a demokráciát a görög szigetek városállamaira. Ami Európában két-három évezred alatt játszódott le, ezekben a kultúrákban egy-két évszázad vagy évtized alatt. Akár azt is mondhatjuk, hogy e kultúrák ekkor léptek be a történelembe, vagyis abba a folyamatba, amelynek van egy bizonyos iránya, s nem csak egyszerűen a történesek egymásutániságát jelenti. Addig történelmük folytonos ismétlés volt. Addig csak story volt, történet, utána lett history, történelem.

A lélek, amely e kultúrákat évezredekken keresztül mozgatta, észrevétlenül tűnt el a világból, hogy helyét mindehnyit fokozatosan átvegye az a lélek, amely az európai kultúrát mozgatta. Ami ezzel szemben nagyon is látványos volt, az e kultúrák testének – külső megnyilvánulásainak – eltűnése. Ez voltaképpen a modernizáció, ami valójában westernizáció, ez pedig lényegileg europanizáció.² Ilyen módon az Európán kívüli kultúrákat – és egyúttal az európai középkori keresztény intermezzót – mozgató szellemiség fokozatosan eltűnt a föld színéről, és ezzel együtt a tudata is kiveszett annak, hogy ilyen létezett, vagy ha mégsem veszett ki teljesen, akkor az új szellemiség embere immár legfeljebb történelmi csodabogarat lát benne, értetlenül állva az előtt, hogyan lehetett ilyen hosszú ideig ennyi kultúra ilyen téveszmék foglya.

A XX. század elején kezdett tudatosulni egy maroknyi értelmiségiben – filozófusokban, orientalistákban, művészettörténészekben –, hogy ezzel a hozzáállásával mit veszített a mai ember. Ráeszméltek arra, hogy az a szellem, amely a gótikus katedrálisokat emelte, a perzsa költészetet, a japán szamurájerkölcst és az indiai jogát életre hívta, és amelyből ma is csodált kulturális értékek ezrei és ezrei nőttek ki, nem pusztulhat el nyomtalanul. Ennek a törekvésnek volt kiemelkedő képviselője a francia René Guénon (1886–1951), a tamil-angol Ananda K. Coomaraswamy (1877–1947), az olasz Julius Evola (1898–1974), jelenlegi doyenje pedig a perzsa Seyyed Hossein Nasr (1933–). Ami összekötötte ezeket a személyiségeket, az volt, hogy nem a mai ember szemével néztek a múlt különböző kulturális megnyilvánulásaira – amellyel ezek csupán az anyagi vagy szellemi történelem muzeális relikviáinak látszanak –, hanem belülről, azzal a szemmel, amellyel létrehozóik és gyakorlóik is néztek rájuk. E szemlélet képviselői számára mindez nem múlt, mint a mai ember számára (legyen bár ez utóbbi tudós vagy egyszerű érdeklődő), hanem időtlen értéket képvisel. Sőt, ezek

a személyiségek nemcsak a régi ember – a homo religiosus – anyagi és szellemi műveit nézték a régi ember szemével, hanem saját modern világuk anyagi és szellemi produktumait is. Ebből fakad ennek az iskolának a történetfilozófiai alapú korkritikája. És ez a korkritika, mivel nézőpontja nem a modernitáson belül van – vagyis nem a rendszeren belüli kritika, hanem a modernitás vonatkozásában transzcendens nézőpontból nyer megfogalmazást –, az összes immanens korkritikánál nagyobb rálátást biztosít képviselői számára.

E szemlélet képviselőit a következő nemzedékek a „tradicionalista iskola” vagy „perennialista iskola” névvel illették. Mindkét kifejezés rávilágít e gondolkozásmód egy-egy lényegi vonására.

A „tradicionalitás” fogalmát legjobban a „modernitással” ellentétpontozva lehet megérteni. Nem szinkretisztikus egybegyúrása ez a múlt legkülönbözőbb jelenségeinek (mint például vallási síkon a buddhizmusnak, a sámánizmusnak vagy a kereszténységnek), hanem annak megállapítása, hogy ezek azonos vagy legalábbis rokon alapelvekből nőttek ki. A tradíció vagy tradicionalitás pontosan úgy egységes egész – se jobban, se kevésbé –, mint a modernitás. Ahogy a modernitás ezernyi felfogást, irányzatot, iskolát, kulturális megnyilvánulást foglal magában az élet minden elképzelhető területén, éppúgy igaz ez a tradicionalitásra is. A tradicionális iskola képviselői voltak azok, akik a tradíciónak ezt az eszméjét megfogalmazták, vagyis az autochton európai kultúrán kívüli kultúrák

László András
Forrás:
*Így látták őket –
In Memoriam
Hamvas Béla*
Forgatókönyv:
Katona Zsuzsa
Operatőr:
Nyeste Péter
Rendezte:
Katona Zsuzsa
Magyar
dokumentum-
film, 2018

² Az amerikanizáció az europanizáció egy kései fázisa, mint ahogy az amerikanizációból kifejlődő globalizáció is az.

eszméi szintetizálását végrehajtották, rámutatva azokra a gyökérprincípiumokra, amelyek meghatározták őket. Ennek jelentősége túlbecsülhetetlen, mert a tradicionalitás eszméjének éppen olyan súlya van, mint a modernitás eszméjének, tekintve, hogy egymás kiegészítő vagy inkább oppozicionális eszméi. Akár azt is lehetne mondani, hogy a tradíció eszméjét a modernitás hívta létre, vagyis a modernitás eszméjének megszületése nélkül a tradíció eszméje sem születhetett volna meg. Ugyanakkor fordítva is igaz: a modernitás eszméje is előfeltételezi a tradíció eszméjét, mert hiszen mindig vele szemben tételezte és tételezi önmagát.

Ami a „perennialitást” illeti, e kifejezés is jól megvilágítja a szóban forgó iskola egyik legfontosabb aspektusát. Ugyanis önmagából a tradíció eszméjéből joggal lehetne arra gondolni, hogy itt olyan értékrendről van szó, amely szorosan kötődik a múlt bizonyos periódusaihoz, és amely fölött ilyen módon eljárt az idő. Valójában az ellenkezőjéről van szó: a régi ember mindig igyekezett fölébe emelkedni az időnek, mindig törekedett a változatlanságra, az állandóságra (a modern ember ezt számtalan alkalommal megfogalmazta, csak éppen vádként), márpedig minél kevésbé időszerű, minél inkább változatlan valami, annál közelebb van ahhoz, ami idő fölötti, ha úgy tetszik, időtlen és örökkévaló. A latin perennitas nem maga az örökkévalóság, az eternitas, hanem ennek az időtlen öröklétnek az időbeli vetülete: ami az időtlenből mint princípiumból az „időbe vetett ember” számára következik. Ezért a tradicionális iskola saját álláspontját philosophia perennisnek, örökervényű filozófiának tekinti.

Magyarországon ennek a felfogásnak volt kiemelkedő képviselője Hamvas Béla. Rendkívül sokoldalú személyiség volt, aki számos tudományterületen – filozófia, etnológia, művészettörténet, hungarológia, klasszika-filológia stb. – írt meghatározó jelentőségű munkákat, de ezenfelül esszéi és regényei révén a magyar szépirodalmon belül is egészen egyedi szintet képviselt. Sőt, sok tekintetben Hamvas Béla nemcsak magyar, hanem világviszonylatban is páráját ritkító író. E sokrétű irányultságának azonban volt egy központi eszméje: a tradíció gondolata. Hamvas, mondhatni, iskolapéldája annak, hogyan lehet egyszerre érzékenynek lenni az idő, a történelmi pillanat és az öröklét, a történelem feletti tudás irányába; hogyan lehet oly módon lépést tartani az idővel, hogy az ember ne maradjon le az örökkévalóságról. Hamvas legjelentősebb művei a szocializmus idején keletkeztek, de természetesen szó sem lehetett arról, hogy ezek akkoriban megjelenjenek. Hamvas gyakorlatilag mindvégig a tiltott szerzők közé tartozott – mondhatni, a kor egyetlen jelentős szerzője

volt, aki számára soha nem jött el az enyhülés időszaka. Ennek ellenére mégsem csak az asztalfióknak írt. Nyugodtan lehet állítani, hogy Magyarországon az 50-es, a 60-as és a 70-es években a legtöbbet olvasott szamizdatszerző Hamvas Béla volt. Szélesebb körben nem voltak ismertek a művei, de volt egy többé-kevésbé kiterjedt értelmiségi kör, amelyhez eljutottak a munkái. Ugyanakkor kialakult Hamvas körül egy szorosabb kör is olyan értelmiségiekből és művészekből, akik félig tanítványok, félig barátok voltak, és akik rendszeresen várták az újabb és újabb Hamvas-műveket. Ennek a baráti-tanítványi körnek volt az egyik legjelentősebb személyisége László András.

László András huszonkét éves korában, 1963-ban ismerkedett meg Hamvas Bélával. Egy-két művét már korábban is ismerte, és pontosan ezek miatt keresett hozzá kapcsolatot Weöres Sándoron keresztül. Akkoriban Hamvas még a bokodi erőmű-építkezésen dolgozott, és emiatt viszonylag kevés időt töltött otthon. Egy évvel később azonban nyugdíjba ment, és kapcsolata László Andrásval ettől fogva lényegesen intenzívebb lett. László András elmondása szerint Hamvas mestere volt a beszélgetésnek, valódi dialógusokat lehetett vele folytatni, mert odafigyelt beszélgetőpartnerére, s mindezen felül kiváló humorérzékeléssel rendelkezett. Hamvas baráti-tanítványi körének László András csupán az egyik tagja volt, mégis ő volt az egyetlen olyan barát, aki a hamvasi tradicionális szemléletmód leglényegesebb elemeit irodalmi-doktrinális értelemben is továbbvitte, sőt továbbfejlesztette. Hamvas többi barátja a maguk különböző szak- és életterületein próbálta alkalmazni a hamvasi tanítás bizonyos elemeit, közülük legkövetkezetesebben Molnár Sándor a festészet területén („festőjoga”). Hamvas Bélát és László Andrást közös spirituális és metafizikai orientációjuk, illetve a legkülönbözőbb tudásterületeken való jártasságuk kötötte össze, de ezen túlmenően asztrológiai érdeklődésük is közös volt, ami mindkettőjük esetében túlmutatott az asztrológia hagyományos felfogásán.

László András Hamvas Bélával halála előtt egy hónappal találkozott utoljára. Hamvas nem sokkal találkozásukat megelőzően jött ki a balatonfüredi szanatóriumából, ahol László András úgyszintén meglátogatta őt. Mint ahogy egy kiadatlan interjúkötetben beszámolt róla, „azzal búcsúzott, ami az egyik kedves alapgondolata volt, nevezetesen, hogy akármennyire is el van keseredve, ha csak arra gondol, hogy »De legalább nem kell iskolába járni!«, mindjárt jókedvre derül. »Legalább nem járunk iskolába!« – ezek voltak hozzám az utolsó szavai. Nem sokkal később agyvérzéssel kórházba került. Felkerestem, de mire beértem a kórházba, meghalt.”³

³ LÁSZLÓ András: *Sursum vivere. Beszélgetések László Andrásval*. Szerk. BUJI Ferenc, kézirat, 1994, Harmadik beszélgetés.

László András 1941. december 3-án született Budapesten, református polgári családba. Olvasni már négyéves korában megtanult. Vallási érdeklődése korán felébredt, de figyelme egyáltalán nem korlátozódott e „szakrális” területekre, hanem elmélyedt a filozófiában, paleontológiában, politikában is. Az a típusú tanuló volt, aki nagyon értett ahhoz, ami éppen érdekelt, viszont ami nem kötötte le a figyelmét, azzal egyáltalán nem foglalkozott: „A tanulást én egészen másképp oldottam meg, mint a többiek. Én nem tanultam – én foglalkoztam az adott témával. Tulajdonképpen én soha nem tanultam semmit. Én foglalkoztam! Persze ha ezt nevezzük tanulásnak, akkor nyilván tanultam. De úgy, ahogyan tanulni szokás, soha semmit nem tanultam. Nem azokból a könyvekből táplálkoztam, amelyek »tankönyveknek« voltak nevezhetők, hanem egészen más forrásokból. Verseket is csak azért tudtam, mert olvastam őket, s azok megmaradtak bennem. Olyan, hogy én akár öt percre is leültem volna bármit megtanulni, soha nem volt, és valószínűleg soha nem is lesz.”⁴

László András később olyan költőkkel került személyes kapcsolatba, mint Weöres Sándor, Pilinszky János vagy Füst Milán. Magától értetődik, hogy a költészet sem maradhatott ki az életéből. Elsősorban szóbeli, improvizatív versei voltak, amelyeket hangfelvételek alapján csak később jegyeztek le.

1956 rendkívül mélyen érintette, és szüleinek szigorú szobafogságra kellett ítélniük, hogy a tizenöt éves gyermek nehogy belemerüljön az események sűrűjébe. A gimnázium végére érdeklődésének homlokterébe a távol-keleti vallások és bölcséleti iskolák kerültek, emellett azonban igen komolyan elmélyedt az asztrológiában is. Amint betöltötte a tizennyolcadik életévét, azonnal csatlakozott a kor egyetlen olyan vallási intézményéhez, amelyben megismerkedhetett a távol-keleti vallásokkal: a Buddhista Misszióhoz. Emellett húszévesen megkezdte tanulmányait a debreceni Református Teológiai Akadémián – vagyis egyszerre folytatott buddhista és keresztény református teológiai stúdiumokat. Intenzív politikai érdeklődése, illetve politikai megnyilvánulásai miatt nem sokkal debreceni tanulmányainak megkezdése után letartóztatták „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben betöltött kezdeményező és vezető szerep” vádjával. Természetesen ilyesmiről szó sem volt, és a vádat később a „népi demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatásra” enyhítették, úgyhogy a fiatal ember négy hónap múlva szabadulhatott. Börtönhónapjaira mindig szívesen emlékezett vissza, mert zárkatársai többnyire úgyszintén a politikai foglyok közül kerültek ki, akikkel komoly eszmecserét folytathatott. A börtön

után jó ideig természetesen szó sem lehetett arról, hogy visszakerüljön a teológiára. Buddhista stúdiumait azonban a Kőrösi Csoma Sándor Buddhista Papi Szeminárium (később Buddhológiai Intézet) keretei között tovább folytatta, és 1964-től megbízott előadóként már asztrológiát és asztrológiát oktatott az intézetben. 1970-ben közkegyelemben részesült, és ezt követően visszavették a református teológiára, azonban az ott uralkodó légkör miatt egy év múlva otthagyta az intézményt, és átment a Budapesti Hittudományi Akadémiára, ahol civil teológusként négy év alatt végezte el a hatéves képzést, és olyan kiváló tanáregyenységek szárnyai alá került, mint Zemplén György, Timkó Imre, Paskai László és Nyíri Tamás. 1975-ben megszerezte buddhológiai doktorátusát, és ezt követően az intézet rendes tanáraként vallásfilozófiát oktatott egészen 1983-ig. Tanítványai közül kerültek ki a mai magyarországi buddhizmus meghatározó egyéniségei: Dobosy Antal, Takács László, Mireisz László, Pressing Lajos, Agócs Tamás és Szathmári Botond. 1983-tól 1988-ig magánlakásokon tartott előadásokat, majd amint a politikai körülmények lehetővé tették, 1988-tól különböző közművelődési és oktatási intézmények keretében tartott előadás-sorozatokat egészen a legutóbbi időkig, legfőképpen Budapesten, Debrecenben és Nyíregyházán. Ezek között mindenképpen említésre méltó A Hagymány és a Transzcendencia Iskolája – ahol korábbi buddhista tanítványaival, illetve a magyar organikus iskola képviselőivel (Pap Gábor, Molnár V. József) együtt tartott előadás-sorozatokat –, illetve az általa alapított Hyperion Szellemtudományi Akadémia.

Az 1990-es évek elejétől fogva szorosabb tanítványi kör alakult ki körülötte, akik szerzőként, fordítóként, szerkesztőként vagy kiadóként maguk is aktívan kivették a részüket a tradicionális szemlélet magyarhoni megismerésében. Itt mindenekelőtt Horváth Róbert és Baranyi Tibor Imre nevét kell megemlíteni, akik szerzői életművük mellett szerkesztőként, kiadóként és fordítóként is jelentős életművet tudhatnak magukénak, de nem feledkezhetünk meg Jeszenszki Ferencről, Németh Norbertről, Németh László Leventéről, Erdei Zoltánról és Virág Lászlóról sem. László András nevéhez fűződik közvetlenül vagy közvetve (barátai, tanítványai révén) számos kiadó alapítása (Kötet, Arcticus, Stella Maris, Camelot, Kvintesszencia, Nemzetek Európája, Persica, Sophia Perennis, UR, Sursum), amelyek könyvek tucatjait – főként a tradicionális szemlélet klasszikusainak fordításait – publikálták a rendszerváltás utáni időszakban. Úgyszintén László András inspirációjára született több tradicionális, metafizikai, politikai, politikafilozófiai, asztrológiai és

⁴ LÁSZLÓ András: *Sursum vivere*. Első beszélgetés.

ökológiai folyóirat, periodika is: *Arkhé*, *AxisPolaris*, *Északi Korona*, *Sacrum Imperium*, a *Tradíció-évkönyv*, de László Andrásnak meghatározó szerepe volt az *Óshagyományban*, a *Pannon Frontban*, a *Radixban*; a jelenleg is megjelenő *Ars Naturae*, *Magyar Hüperión* és *Hasta* úgyszintén az ő szellemiségét viszi tovább.

László András bizonyos értelemben archaikus személyiség, akinek az írott művei elenyészőek mindahhoz képest, ami szóban elhangzott, legyen az előadás vagy baráti beszélgetés. Első műve, amely a Buddhista Misszió gondozásában látott napvilágot, asztrológiai stúdiumai-

nak ékes bizonyítéka: *Az asztrológiai metodika elmélete és gyakorlata. Bevezető tanulmányok* (1963). E terjedelmes asztrológiai és asztrozófiai mű egy mindössze huszonnégy éves fiatalember munkája, mégis olyan különleges elmélyültséget tükröz, amelyhez normális körülmények között több évtizeden keresztül folytatott elméleti és gyakorlati asztrológiai stúdiumokra lenne szükség. Következő önálló munkája jó tíz év múlva jelent meg ugyanezen intézmény keretei között – ám ez már a doktori disszertációja volt: *A mindenség fénye az emberben* (1975), amely eredetileg németül született. A könyv tulajdonképpen tartal-

Lossonczy
Tamás:
*Tisztító nagy
vihar*, 1961,
olaj, vászon,
Magyar
Nemzeti
Galeria,
Budapest

mát jól jelzi második kiadásának alcíme: *Anthropokosmos gnoiétikos* – amit magyarul talán úgy lehetne szabadon visszaadni, hogy „tudati-megismerési természetű ember-világmindenség”. Nyugodtan állítható, hogy az ember és a kozmosz „ismeretelméleti” kapcsolatának, egymást áthatásának olyan mélységeit világítja meg ez a munka – főként a mahájána buddhizmus tanításai alapján –, amelyek mindeddig sohasem kaptak fényt.⁵ *Sursum vivere. Beszélgetések László Andrással* című, publikálatlan interjúkötete (1994) olyan ember belső genezisééről ad eleven képet, aki az életet szellemi feladatnak fogja fel, és vezéreszméje a „fölfelé élni” (*sursum vivere*) elve. *Tradicionalitás és létszemlélet* (1995) című munkája átfogó bemutatása a lászlói tradicionális gondolkodás legfontosabb vonatkozásainak. László Andrásnak különös érzéke van az élére állított, erős, átütő erejű megfogalmazásokhoz. Ezeket a rövid, aforisztikus és apodiktikus dictumokat tartalmazza a *Solum Ipsum. Metafizikai aforizmak* (2000) című kötete. *Tradíció és metafizika. Kérdések és válaszok* című könyvében (2007) – korábbi interjúkötetével ellentétben – saját tradicionális metafizikai tanításának legvégző megfogalmazásaira tesz kísérletet, a nyelv határait feszegetve. *A jobboldaliság alapelvei* (2013) című kötetében a tradicionális szemlélettel kompatibilis politológia vagy inkább politikafilozófia legfontosabb alapelveit rögzíti.

Ezeket kívül a tradicionális iskola folyóirataiban számos – közel kétszáz – tanulmánya látott napvilágot a legkülönbözőbb témákban. Egy részük eleve tanulmányként született, más részük azonban előadásainak írott és szerkesztett változata. Hogy az olvasó képet kaphasson arról a rendkívül széles spektrumról, amelyet ezek a tanulmányok – és főként előadások – átfognak, érdemes felidézni néhány előadása címét:

A Lét és a Tudat a keleti metafizikai tradíciók megvilágításában; Kultusz és kultúra; Individualitás és egyetemesség; Az élet és az életfelettség elve; Az ember kozmikus és metafizikai eredete; Az élet és a halál benső lényege; Élet – halál – halhatatlanság; Tudat – egzisztencia – lét; Történetiség és történetfelettség; Ontológia és metafizika; Kosmos és hyperkosmos; Tér – idő – szubsztancia; Tudatválság és világválság; Archaikus pneumatológia – modern pszichológia; Sophia és Logos; Kép, képzet, imagináció a tudatfunkciók rendjében; Politika és metafizika; Sacerdotium et Regnum; Kondicionáltság – determináció – szabadság; A tudat ontológiája és fenomenológiája; 1945–1956: A magyarországi bolsevizmus genezise; Démétér és Aphrodité: A nő két lehetősége; A marxizmus mint a végletes eltévelyedés prototípusa; Az álmom onto-pneumatológiai értelmezése; Organikus társadalom – organikus állam; Kundaliní és a csakrák; Megszűnő

állam – megszűnő társadalom – megszűnő ember; A szexus metafizikai aspektusa; Az elmúlt ezer év. Visszatekintés és értékelés.

Mindez csupán egy kis „tematikus ízelítő” László András előadásainak százaiból. Az életmű terjedelméhez és mélységéhez méltó tematikus életműkiadás még várat magára, és elsősorban ennek hiánya az oka, hogy a lászlói metafizikai tradicionalitás megmaradt „ezoterikusnak”, vagyis csak kevesek számára hozzáférhető, és nem kapta meg méltó rangját a magyar szellemi életben. Ahogy ugyanis Hamvas Béla nemzetközi viszonylatban is egyedülálló szerző, akinek az életművéhez irányultságában, problémaérzékenységében, lényeglátásában, nyelvi intenzitásban, artisztikumában még hasonló életmű sincsen, nagyjából hasonlóképpen egyedülálló László András életműve, még ha más vonatkozásokban is. Ugyanakkor amennyire alkalmatlan a hamvasi életmű arra, hogy a nemzeti kultúra integráns részévé váljon, a lászlóinál erre alkalmatlanabbat nehéz lenne elképzelni. A lászlói életmű valójában popularizálhatatlan. Ennek ellenére László András hatása – akár közvetlenül, akár tanítványainak hatalmas irodalmi munkássága révén – felmérhetetlen, mert hatásával a társadalom minden területén és szintjén lehet találkozni, és azért is felmérhetetlen, mert ez a hatás az esetek többségében láthatatlan, olyan belső hatás, amelynek csak az esetek kis részében vannak külső nyomai.

László András előadóként koncentrált előadásmódjával, apodiktikus stílusával, gyakran művészi szintre emelt előadásaival és kőbe véshető mondataival meglehetősen szigorú és megközelíthetetlen személyiség benyomását kelti. Rendíthetetlenül sugárzó előadói kiállásából és egyedülálló lényeglátással párosult intellektuális bátorságából is fakad, hogy előadásait az értő ember számára fel-emelő szellemi élmény hallgatni. A hallgató számára az előadóról szinte lerí, hogy szenvedélye az intenzív – és extenzív – gondolkodás. Aki hallgatta és meg is értette, abba kitörölhetetlenül beleégett László András hatása, és soha nem felejt, még akkor sem, ha az élet más intellektuális területek felé sodorja.

A baráti beszélgetések során azonban László Andrásnak egy másik arca is feltárul: Hamvas Bélához hasonlóan kiváló beszélgetőpartner, aki mindig odafigyel beszélgetőtársára. A neki feltett kérdésekre nemcsak egyszerűen lelkiismeretesen válaszol, hanem válaszában az egész problémamegfogalmazást magasabb szintre transzformálja. Mindezt úgy, hogy a leghalványabb módon sem érezteti a másik emberrel, hogy nem ahhoz a szellemi-intellektuális régióhoz tartozik, ahol ő mozog. Ugyanakkor nagyon

⁵ A félreértések elkerülése végett hozzá kell tenni, hogy László András szemléletében az ismeretelmélet és a lételmélet lényegileg egybeesik.

szereti a lazább baráti beszélgetéseket, amelyeket rendszeresen anekdotákkal tűzdel. Anekdotái azonban nem önmagukért való történetek, hanem mindig valamilyen fontos igazságot, felismerést világítanak meg – vagyis valójában saját szemléletmódjának illusztrációi.

László András „metafizikai tradicionalitása” (ahogyan ő nevezi saját szemléletét) egyik lényegi eleme, hogy egyetlen specifikus területre sem korlátozódik. Mivel princípiumokból – öselvekből, „metaontológiai” axiómákból – indul ki, ezért a hagyományosan induktív tudományos módszerrel szemben deduktív: a metafizikai vagy ontológiai szintű axiómáknak a társadalmi, családi és egyéni élet minden területére nézve megvannak a következményei. Ami létrendileg legmagasabban van, az határozza meg mindazt, ami alatta van. A tradicionális kultúrákban ez nemcsak az államszerkezetre nézve volt igaz, hanem az egész szellemi-kulturális életre is. Az egyik „metafizikai aforizmájában” ekképpen fogalmazta meg ezt a hierarchikus rendszert:

Eszerint legfelül a Traditionalitas Metaphysica vera, vagyis az „igazi metafizikai tradicionalitás” van. Ez tulajdonképpen bizonyos értelemben a végső, kvintesszenciális tudás: az a sophia perennis („örök bölcsesség”), amely formai értelemben is nagyon hasonló az egyes világvallások esetében. Bár az igazi egybeesés már e vallások transzcendens „meghosszabbításához” kapcsolódik, ugyanis a történeti immanenciában ez az egység nem valósulhatott meg tökéletesen. És talán nem véletlen, hogy a tudásnak ez a legmagasabb szintje az egységhez kapcsolódik: „Egy az Egygyel, egy az Egyből, egy az Egyben, és egymagában álló Egy mindörökké” – mint ahogy egyik szentbeszéde befejezésében fogalmazott Eckhart mester, akinek az életművében e végső tudás a kereszténységen belül talán a legtisztábban öltött testet.⁶ Végső fokon a metafizikai tradicionalitás nem egyéb, mint szóbeli kifejtése annak a „metafizikai szingularitásnak”, amelyben egybeesik a teognózis (istenismeret) az autognózis (önismeret) és a kozmognózis (világismeret).

Ideális esetben ez a végső tudás nyomja rá a bélyegét arra, amit itt László András religiónak nevez. A religión a vallás magasabb síkjait érti, amely teoretikus értelemben a vallás teológiai és filozófiai megnyilvánulásaiban jelenik meg, gyakorlati értelemben viszont egy olyan spiritualitásban, amely fölfelé mutat, vagyis az Egységhez való viszatérés jegyében áll. A latin religio egyik lehetséges etimológiai magyarázata egyébként is az, hogy „visszakapcsolódás” (latin religare = „összeköt”). Itt már elhagyjuk az egység síkját, megjelenik a különbözőség, amely jól látható annak számára, aki ismeri az egyes vallások teológiáját. Olyan ez, mint amikor az esőcseppek a Nap színtelen fényét a szivárvány színeire bontják. Az egyes színek nagyon is különböznek egymástól, és épeszű embernek nem jutna eszébe tagadni a vörös és a zöld különbségét – e két szín mégis az egyazonos, szín nélküli napfény irizálásából fakad. Éppígy fakadnak az egyetlen végső tudás és az esetleges emberi tényezők találkozásából a különféle religiók.

László András a vallás alacsonyabb szintjeit konfesszióknak nevezi. A konfesszió szó szerint is azt jelenti, hogy „(meg)vallás”. Ez valójában a hétköznapi értelemben vett vallás(osság). Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a hétköznapi értelemben vett vallás és vallás között ég és föld különbség is lehet. Ha a vallásból hiányzik a felülről való meghatározottság, annak egyik következménye az lesz, hogy kiszorul a társadalmi és egyéni lét periferiájára, pusztá formalitássá válva, anélkül, hogy akár a társadalomra, akár az egyénre bármiféle szignifikáns hatással lenne – míg ha be tudja tölteni eredeti funkcióját, akkor hordozójává válik annak a lászlói igazságnak, hogy „az élet szellemi feladat”.⁷ Az ilyen ember egyéni és társadalmi szinten is homo religiosus, a kifejezés elidei értelmében.

A következő szint lefelé a kultúra szintje. Jól tudjuk, hogy a premodern világban – akár Európát nézzük, akár az Európán kívüli területeket – mennyire meghatározta a kultúra egészét a vallás, olyannyira, hogy profán kultúra szinte nem is létezett: a vallás mindenestül áthatotta – szakralizálta – a kultúrát. Ha a művészetet, a kultúra talán legérzékenyebb arculatát vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy Európában a reneszánszsal kezdődött a kultúra „szekularizációja”: a reneszánsz művész előbb a kereszténység szellemét veszítette el, de a hozzá kapcsolódó formákat még megőrizte; majd fokozatosan egyre jobban levetette ezeket a formákat is, hogy „divinista” művészetből külső-belső vonatkozásaiban egyaránt átalakuljon „humanista” – emberközpontú – művészetté. Ha a tradicionális világban nem létezett profán kultúra, úgy a modern világban gyakorlatilag nem létezik szakrális kultúra. A szakrális

⁶ Meister Eckhart Werke I–II. Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag, 1999, 332.

⁷ LÁSZLÓ András: *Solum Ipsum. Metafizikai aforizmak*. Szerk. BUJI Ferenc, Nyíregyháza, Kötet, 2000, 27. (# 132)

alapjait megtagadó művészet előbb-utóbb szükségképpen minden „objektív” mértéktől, minden „közös emberitől” is elszakad – pontosan abban az értelemben, ahogyan László András fogalmazott: „A humanizmus az ember-alattiság egy sajátos előkészítési módja és szemlélete.” Ugyanis „minden destruktív erő alaptermészete, hogy végül önmagát is aláássa”.⁸

A legalacsonyabb szint a civilizáció szintje. A civilizáció akkor vera, vagyis igazi, ha áthatja a kultúra. A kultúrától megfosztott civilizáció immár a know-how, az üres funkcionalitás, a merő instrumentalitás jegyében áll. A modern civilizáció technikai aspektusa gyakorlatilag teljes egészében ilyen. De legalább ennyire látványos a dekultrálódási folyamat az építészet területén is, amelybe úgyszintén mélyen behatolt a technicizáció (lásd „okosházak”) – és általában bárminek a technicizáltsági foka reciprok módon viszonyul az adott dolog kulturális „átitatósságához”. A kultúra nélküli civilizáció valójában embertelen civilizáció: nincs emberi arca, termékei pusztán anyagi termékek, valójában sincsenek beiktatva, beemelve az ember szellemi világába, vagyis nemhogy divinizálva, de még humanizálva sincsenek; éppen ellenkezőleg: azok formálják „saját képükre és hasonlatosságukra” magát az embert. Mint ahogy Theodor W. Adorno fogalmazott a XX. század közepén: „Az animizmus átleltette a dolgokat, az industrializmus eldologiasítja a lelküket.”¹⁰

László András fenti „metafizikai aforizmájának” azonban van még egyfajta „függeléke” is: „Ez az az összefüggés, amit a modernitás minden irányból támad. Minden irányból, mert egyrészt támadja az összefüggés minden egyes tagját, másrészt azonban még intenzívebben támadja magukat az összefüggéseket.” Voltaképpen ez a modernitás lényege: ennek a hierarchikus és ugyanakkor dinamikus struktúrájának a megbontása egyfajta „deregulációs” folyamat révén, hogy a metafizika ne határozhassa meg a religiót, a religiót a konfessziót, a konfessziót a kultúrát, a kultúrát a civilizációt. Történeti értelemben nem más ez, mint a modernitás reneszánsz óta tartó „permanens forradalma”, amely a XX. század folyamán úgy szakadt ketté népi demokráciára és liberális demokráciára, mint ahogy a Duna is kettévált Budapesten a főágra és a ráckevei ágra, hogy aztán a Csepel-sziget déli csücskénél a két ág újraegyesüljön. Az így létrejövő, kulturális talapzatától megfosztott – elsődlegesen technikai természetű – civilizáció szé-

dítő fejlődésen ment és megy keresztül, lassan maga alá gyűrve kifejlesztőjét: az embert. Ez a folyamat éppen napjainkban érkezett el egy jelentős fázisához (lásd például a genderizmust, transzhumanizmust).

A lászói szemléleten belül vizsgálódva magától értődik, hogy ha az általa megfogalmazott „regulatív hierarchia” nem érvényesül, akkor semmi sem lehet az, ami – vagy aminek lennie kellene: „Az a civilizáció, amely nem kultúrán alapul, álcivilizáció; az a kultúra, amely nem konfesszió alapul, álkultúra; az a konfesszió, amely nem religián alapul, álkonfesszió; az a religió, amely nem tradíció alapul, áreligió.”¹¹

Mindezzel lehet egyetérteni és egyet nem érteni, attól függően, hogy ki milyen pozícióból fogalmazza meg a maga reflexióját. Egyvalamit azonban nem lehet: érvénytelennek tekinteni. A látó, a látás és a látott között tökéletes az összhang a lászói szemléletben. László András – Hamvas Bélával és a tradicionális gondolkozásmód többi képviselőjével egyetemben – abból a szemszögből látja és igyekszik láttatni a világot, amelyből a régiség embere, a tradicionális ember, a homo religiosus látta, vagy inkább láthatná ma, ha birtokában lenne mindannak az intellektuális és kritikai apparátusnak, amellyel a mai ember rendelkezik. Maga László András figyelmeztetett arra, hogy „egy olyan szemlélet, amely megfelel a lényegről, még a legperiferálisabb kérdésekben sem lehet soha koherens”.¹² László András szemléletmódja tökéletesen koherens, de csak azért lehet ilyen, mert rendelkezik középponttal, lényegi metafizikai maggal, amelyből kiindulva minden másod-, harmad- és sokadrangú tudásterület koherens módon értelmezhető és komplex egységbe foglalható. E központi magból fakadó fundamentális „mássága” teszi alkalmassá László András tradicionális szemléletét arra, hogy a világ legkülönbébb jelenségeinek azokra az oldalaira is rávilágítson, amelyek a többi megközelítésmód számára homályban maradnak.

A hamvasi életmű után kétségtelenül László András életműve az, amelyik a lét legmélyebb, vagy ami ugyanaz, legmagasabb húrjait pendíti meg. Ennek az életműnek ma még csak töredékei láttak napvilágot, de már ezekből is jól látszik, hogy páratlan életművel állunk szemben: a magyarság ismét képes volt olyasmit kínálni az egyetemes kultúrának – méghozzá a szakrális és metafizikai irányultságú gondolkodás területén –, amire a magyarnál sokkal nagyobb kultúrnemzetek sem voltak képesek.

⁸ Uo., 72. (# 429), 55. (# 320)

⁹ CURL, James Stevens: *Making Dystopia. The Strange Rise and Survival of Architectural Barbarism*. Oxford, Oxford University Press, 2018

¹⁰ HORKHEIMER, Max – ADORNO, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek*. Ford. BAYER József et al., Bp., Gondolat, 1990, 46.

¹¹ LÁSZLÓ: i. m. (2000), 89–90. (# 527)

¹² Publikálatlan aforizma.